

Pracovně-výchovný tábor
Hradištko/Břežany

Břežany (za 2. světové války Breschan), část obce Lešany v okrese Benešov.
V elipse naznačeno místo někdejšího pracovně-výchovného tábora.
Foto Jiří Jiroušek

PRACOVNĚ-VÝCHOVNÝ TÁBOR HRADIŠTKO/BŘEŽANY

Text je upravenou verzí přednášky proslovené 28. října 2023 na obecním úřadě v Lešanech. Vypovídá o nucené práci ve výcvikovém prostoru SS, který se v letech 1942–1945 nacházel jižně od Sázavy – řeka tehdy od Poříčí nad Sázavou až k soutoku s Vltavou tvořila jeho severní hranici.

TOMÁŠ ZOUZAL

Cvičiště bylo zřízeno z rozhodnutí říšského vůdce SS Heinricha Himmlera se svolením zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Vystěhování zde žijících obyvatel se uskutečnilo po etapách, většina z nich nuceně odešla mimo cvičiště, část zůstala a zajišťovala především zemědělské práce, řemesla a služby pro SS. K plnému využití cvičiště bylo ale nutné vybudovat vojenské zázemí, což vyžadovalo rozsáhlé materiální a lidské zdroje.

Velkoněmecká říše měla již před druhou světovou válkou problém s nedostatkem pracovních sil, a když v roce 1939 vypukla válka, situace se dále zhoršila. Proto už od vzniku protektorátu dochází k tomu, že Češi jsou najímáni na práci „do říše“, a jelikož počet takto získaných lidí nestačí, přejde se později k nucenému nasazení. Celé ročníky mladých českých lidí – 1918, 1919, 1920, 1921, 1922 – jsou nedobrovolně odesílány buď do Německa, anebo na různá místa v protektorátu. V něm mimo jiné rostou vojenská cvičiště, z nichž největší je prostor mezi Sázavou, Vltavou, Benešovem a Sedlčany, který nese název „SS-Truppenübungsplatz

Beneschau“. Jeho výstavba si žádá velké množství pracovních sil a orgány SS najímají různé stavební firmy, aby tu stavěly vše, co je zapotřebí.

Problém tkví v tom, že ony firmy mají určitý počet svých zaměstnanců, který ale nestačí. Cvičiště se mezitím rozrůstá a válka se zároveň vyvíjí v neprospěch Německa. V takové situaci je třeba výstavbu zrychlit, získat pro ni více pracovních sil, a to ideálně hned. Ale kde je vzít? Potřeba Waffen-SS je naléhavá, a tak se v Praze v polovině září 1942 uskuteční porada, na níž se sejdou zástupci centrálních úřadů, zejména z Úřadu říšského protektora a z Ministerstva hospodářství a práce. Ujednají, že na území výcvikového prostoru musí urychleně vzniknout pracovní-výchovný tábor a o čtyři dny později už jeho první velitel přijíždí na Hradištko. Na místě zjišťuje, že tu zatím není žádné zázemí ani pro něho samotného, takže ho ubytují vojáci z místní ženijní školy SS. Vzápětí dorazí strážní oddíl – čeští policisté, ti také nemají kde být. Nikdo jim ani neřekl, že tady pro ně nebude nic připraveno. I těch se ujmou ženisté a svépomocí se začne stavět.

Pak sem jsou posláni první káranCI a ti vlastně sami sobě staví tábor, kde budou vězněni. Základ tvoří dřevěné baráky (ubytovací, správní a hospodářské budovy), je tady jídelna a kuchyně, ovšem odděleně pro personál, také dům velitele a domky pro stráž. Tábor je oplocen, ale v této fázi zde ještě nestojí strážní věže.

Pracovní-výchovný tábor Hradištko v roce 1943

Nyní k otázce, co to vlastně pracovní-výchovný tábor je. Kdo je tam odeslán, proč a na jak dlouhou dobu? Tady se opět vracíme k problému, kde vzít pracovníky, a k tomu, že v Německu již před válkou chyběli. A tak na jejím počátku dochází k situaci, kdy jsou v říši

vytvářeny takzvané pracovní-výchovné tábory, sloužící k dočasné internaci zaměstnanců, kteří podle představ svých zaměstnavatelů nepracují řádně. Jinými slovy: Chodíte pozdě do práce? Odcházíte dřív, než máte? Nevracíte se včas z dovolené? Jste v práci líní? Vašemu zaměstnavateli se to nelíbí? Pošle vás na určený počet týdnů do pracovní-výchovného tábora, a tam vás naučí dělat. Pak se vrátíte do práce a budete pracovat řádně – taková je myšlenka. Jak to bylo v praxi, k tomu se dostaneme později. Důležité je, že do pracovní-výchovného tábora je dotyčný odeslán pouze na dobu přechodnou, na rozdíl od táborů koncentračních. Tam většinou ti, kdo se v nich ocitli, zůstali až do konce války – pokud se ho vůbec dožili. Jinak nutno podotknout, že podoba obou typů táborů i podmínky v nich panující se moc nelišily, byť české pracovní-výchovné tábory byly oproti německým nebo rakouským mírnější.

Z Hradištko se nám dochoval konvolut fotografií. Jsou to velmi vzácné snímky, které byly pořízeny jako reprezentativní materiál. Můžeme si to představit následovně: jste nadřízený pracovní-výchovných táborů a chcete do Berlína poslat nějaké ukázky, co jste tady vybudovali a jak to tam vypadá. Takže najmete profesionálního fotografa a necháte vytvořit snímky, jak ten pracovní-výchovný tábor je vzorný, čistý, skvělý. Jak tam vězni pracují, na čem spí, že se mají kde umýt. Ale je nutné, abychom viděli také to, co je za tím. Například, jak ta práce byla nesmírně namáhavá. Ti lidé nemají ani rukavice, a přitom pracují na vykládkách kamení. Můžete si všimnout, jak jsou oblečení. Měli uniformy převzaté po československé armádě a případně i jiné kusy – podle toho, čeho se dostávalo. Ostrahu nad nimi konali čeští policisté, později četníci. Je to logické a pro okupaci příznačné – Němci vládnu, Češi poslouchají jejich příkazy a dělají to, co Němci chtějí. Tedy v uvozovkách.

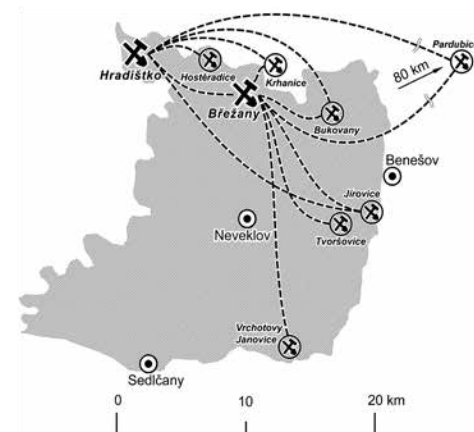
Práce vězňů na cvičišti SS obnášela zejména stavební činnosti. Kmenový tábor Hradištko měl proto i různé pobočky,

Namáhavá a někdy i nebezpečná práce káránců z hradištského tábora sloužila zejména k výstavbě silnic a budov po Waffen-SS

kteří vidíme na mapě. První vznikla v Hostěradicích, a to z toho důvodu, že severní částí cvičiště byla budována silnice ze Štěchovic přes Hradištko na Krňany a dále na východ až k Benešovu. Vězni z Hostěradic na ní měli budovat úsek od Kamenného Přívozu do Krňan.

Pak následovala pobočka v Krhanicích. Ta byla vytvořena v souvislosti se školou pancéřových granátníků SS na Prosečnici a vězni tu například stavěli střelnici pro vojáky. Nás bude ale zajímat zejména pobočka březanská, která v květnu 1943 s největší pravděpodobností vznikla v souvislosti s tím, že část vojáků z prosečnické školy byla umístěna v sousedství Břežan – v Lešanech. Pobočka v Bukovanech zase souvisela s tamní školou útočných děl SS, která se později přesunula do Vrchotových Janovic, takže chápeme, proč vznikne i pobočka Janovice. Nakonec tady máme Jírovce a Tvoršovice. Ty souvisí s počiny v této části cvičiště. V Tvoršovicích byl budován muniční sklad, ale zprvu se tu pro vězně nenašlo místo. Proto byli nejprve v Jírovicích a teprve později se stěhovali do Tvoršovic.

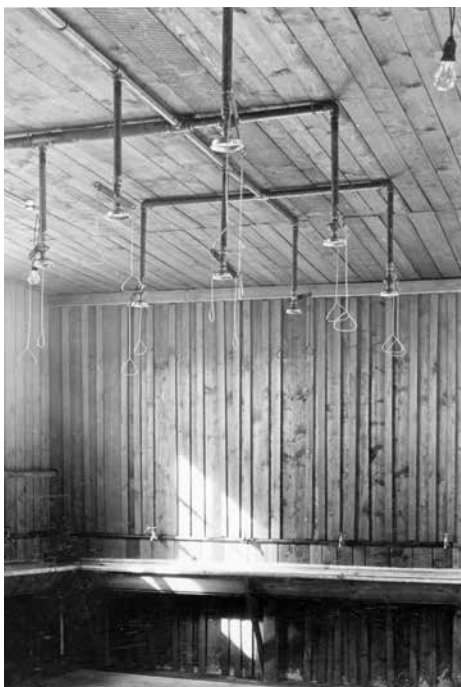
Tábor Hradištko/Břežany a jeho pobočky

Mapa ukazuje i jednu zvláštnost – poslední pobočka se totiž nacházela až v Pardubicích. Tamní vězni měli za úkol zlikvidovat pozůstatky vypálené vesnice Ležáky... I takovéto smutné příběhy jsou propojeny s krajinou Posázaví. Co nás však ještě na této mapě bude zajímat, je, že Břežany mají stejný znak jako Hradištko – znak kmenového tábora. To z toho důvodu, že v listopadu roku 1943 byl kmenový tábor Hradištko do Břežan přesunut. Proč? Protože na cvičišti je stále nedostatek pracovních sil a na Hradištku z toho důvodu vznikne nový typ tábora, tentokrát pobočka koncentračního

tábora Flossenbürg. Tamní pracovní-výchovný tábor je upraven, káránci se odtud přesouvají do Břežan, zatímco na jejich místo budou deportováni političtí vězni. Nejvíce Francouzi a „Rusové“, ale také třeba Španělé, Italové a příslušníci dalších národů. V literatuře se můžete setkat se slovem Rusové, přesněji řečeno to byli občané Sovětského svazu, a jak při pátrání zjistila knihovnice a místostarostka Hradištko Lucie Hašková, jednalo se zejména o Ukrajince.

Co se týče tábora Břežany, můžeme se pro lepší názornost podívat na dobovou skicu. Jsme na tak zvané břežanské Malé Straně, kde jak již víme, byla původně od května 1943 pobočka, od listopadu 1943 kmenový tábor. Na skice je vpravo dole vykreslen dům, kde bydlel velitel, nad ním bydliště strážců a psinec, zcela vlevo je vidět marodka a uprostřed správní a hospodářské budovy, například prádelna, dílny, kuchyně, jídelna a podobně. Dlouhý dům vlevo nahoře je dřevěný barák k ubytování internovaných a stejnému účelu sloužila vedlejší stodola, které se říkalo noclehárna. Vězni v táboře spali obvykle na dvou- i třípatrových palandách, ale kvůli přeplněným prostorům také třeba na stole nebo na zemi.

Břežany se tedy stávají centrem sítě pracovní-výchovných zařízení na cvičišti Beneschau, které po svém rozšíření nese od září roku 1943 název „SS-Truppenübungsplatz Böhmen“. Další takové kmenové pracovní-výchovné tábory bychom našli například v Ostravě, v Plané nad Lužnicí, Mladkově, Plzni, Mirošově... Kdo v nich byl vězněn? Už víme, že se jednalo o ty, kterým se z nějakého důvodu nechtělo moc pracovat, často proto, že byli nuceně nasazeni. A když víme, že se jednalo o ročníky 1918–1922, tak si můžete dopočítat, kolik jim, řekněme v roce 1943, bylo let. Jsou to mladí lidé, kteří utíkají z říše, a to z různých příčin: nerozumí dobře německy, jsou v cizím prostředí, vystaveni nepřijemnému zacházení, chtějí se vrátit domů, kde mají svoje rodiny, známosti, někdo už i manželku

Palandové postele a sprchy tábora Hradištko. Na rozdíl od těchto propagačních fotografií se tábor a jeho pobočky topily ve špině a vězni spali, kde a jak se dalo

a děti. V Německu žijí ve městech, která jsou bombardována, nacházejí se v ohrožení života. Takže velmi dobře rozumíme, proč se vrací, proč utíkají. Využívají třeba dovolených a do továrny v Německu už zpátky nepříjedu.

Jenže po nich pátrá kriminální policie a četnictvo. A pokud jsou vypátráni, což se většinou stane, protože se obvykle skrývají doma, u rodičů nebo u sourozenců a jen malá část z nich přejde k partyzánům, jsou internováni právě do pracovní-výchovných táborů. Na dobu 2–12 týdnů je policie odesílá například do Břežan, aby tady pracovali za podmínek, jak již víme, nesmírně náročných. Docházelo tu k různým úrazům, zejména zraněním rukou a nohou, a nejhorší byla situace v zimě, kdy vězni trpěli z nachlazení a omrzlin. Nemocnost byla velká a podepisovala se na ní i hygienická situace. Na jedné z fotografií vidíme obrázek sprch, které sice na Hradištku existovaly (ne tak v pobočkách), ale v táborech každopádně pro nějakou hygienu zůstal jen minimální prostor. Baráky byly plné hmyzu, vši, blechy a štěnice se tu jen hemžily a k tomu je nutné připočítat ještě nedostatek spánku a stravy.

Káránci měli nárok na tři jídla denně, ovšem jaká jídla? Ráno to byl kus chleba a cikorková káva. K obědu se měla dostávat teplá strava, ale ve skutečnosti bylo pořadí prohozeno. Takže na pracoviště se vězňům dávala večeře, což byl zase kus chleba třeba s trochou marmelády, margarínu, kolečko salámu, a teprve večer po práci, když přišli sedět do tábora, dostali teplé jídlo. Tím byla „polévka“ – jakási teplá hnědá voda s pár kousky brambor – a hlavní jídlo, které se zakládalo na omáčce s bramborem nebo s knedlíkem, a nepřilíši často bychom v něm našli kousek masa. Tady se opět dostáváme k tomu, jak vypadaly vize nebo propagace tábora a co byla realita. Vězni sice měli jakožto těžce pracující dostávat zvýšené přídělky jídla a do táborů se takové zásoby i vozily, ale četnictvo nebo správní zaměstnanci z nich ubírali pro sebe.

Můžeme se ptát, nakolik vlastně tábory fungovaly. Splňovaly svůj účel? Zvládalo Německo rostoucí problémy s porušováním pracovních smluv? Když si vezmeme vývoj v čase a takzvané porušovatele pracovní smlouvy, vidíme, jak na přelomu léta a září 1943 dochází k jejich

Výdej jídla káráncům

velkému nárůstu. Je to dáno mimo jiné bombardováním německých měst. Když ale srovnáte počty lidí odesílaných do pracovních táborů v různých měsících roku 1944, kdy „porušovatelů“ dále přibývalo, vidíme, že je to v podstatě stále stejné množství. Táborů už moc nerostou, nové vznikají minimálně, udržují se ty, co existují, ale ani ony nefungují tak, jak by měly. Hovořili jsme o různých problémech hygienických a zdravotních. Kromě toho nemůžeme čekat, že vězni by při takovéto nucené, až otročké práci podávali zvlášť velký výkon. A v neposlední řadě dospěla situace tak daleko, že se někteří lidé nakonec raději nechali zavřít do pracovního tábora, nebo dokonce chtěli, aby jim tam byl pobyt ještě prodloužen, i při tom všem, co jsme si řekli, než aby se museli vrátit zpátky do bombardovaného Německa.

Zároveň ale, vzhledem k tomu, kdo tvořil osazenstvo táborů a jaké v nich panovaly podmínky, také nepřekvapí, že některým káráncům bylo zatěžko vydržet zde předepsaný počet týdnů a z táborů utíkali. Konkrétní příběhy trochu odkrývají, kdo všechno se v nich nacházel. Že to na jedné straně byli lidé, kteří v jádru mohli být pracovití, ale zkrátka utekli z říše, protože tam nechtěli přijít o život. Na druhou stranu ale byli internováni i lidé různým způsobem asociální a líní. Možná byste se ptali, kolik v takovém táboře mohlo být vězňů. Počty se pohybovaly v řádu stovek. Tábor Hradištko/Břežany měl včetně poboček kapacitu až 1 000 osob, a kdybychom chtěli spočítat, kolik vězňů jím za celou dobu jeho

existence prošlo, dostáváme se k číslu přibližně 10 000 lidí.

Pár slov k velitelům: Mluvili jsme o tom, že personál tvořili Češi, ať už to byli policisté a četníci ve strážních oddílech, nebo správní zaměstnanci. Ovšem velitelem tábora byl vždy Němec, a sice příslušník Gestapa. Pracovní-výchovné tábory totiž jak v Německu, tak v protektorátu spadaly pod Gestapo a v čele tábora Hradištko/Břežany se tak vystří-

Wilhelm Wollner, velitel pracovní-výchovného tábora Břežany, byl po válce souzen mimořádným lidovým soudem a skončil na šibenici

dali čtyři velitele „gestapáci“. Posledním z nich byl Wilhelm Wollner, sudetský Němec pocházející z Aše, který před válkou sloužil jako voják z povolání v československé armádě. Když ale potom došlo k obsazení Sudet a vzniku protektorátu, jeho kariéra se zcela změnila. Nastoupil práci u Gestapa a patřil k nejbrutálnějšímu zaměstnancům jeho pražské řídicí úřadovny. Odtud byl potom přeložen do Břežan, po válce odsouzen k trestu smrti a popraven.

My se ovšem ještě vrátíme na sklonek války. Břežanský tábor byl v dubnu 1945 rozpuštěn. Ti vězni, kteří už měli delší část odpykání, byli propuštěni, ostatní

přesunuti. Historie tábora tím však neskončila, protože ještě téhož měsíce se sem dostalo více než 300 Francouzů. Byli to vlastně rukojmí, lidé zatčení po vylovení v Normandii v červnu 1944, často vysoce postavení. Mezi nimi například i jeden ministr, akademici, duchovní, novináři, podnikatelé... Z Francie byli deportováni do koncentračního tábora v Neuengamme, posléze se dostali do Terezína a odtud do Břežan. Zde strávili poslední válečné týdny a pak už přišlo osvobození. Tehdy byli z tábora vyvedeni a přišli do Týnce nad Sázavou, kde se jim dostalo uvítání a pohoštění. Na poslední fotografii vidíme setkání v jídelně pozdějšího Metazu, tehdy tam byla Janečkova zbrojovka. Sedí tu Češi společně s Francouzi a je to historická momentka. Všimněte si, že se tady někteří lidé kamsi otáčejí, něco se děje. Venku totiž zrovna v tu chvíli, bylo to 10. května 1945, někdo volá: „Přijíždí Rusové!“ To přijížděly první útvary Rudé armády a Týnec byl definitivně osvobozen. Válka skončila a s ní i výcvikový prostor SS se svými tábory.

Fotografie a skica tábora jsou uloženy v Národním archivu (autor děkuje kolegyni Monice Sedlákové), foto W. Wollnera uchovává Archiv bezpečnostních složek, snímek z jídelny Janečkovy zbrojovky poskytl pan Milan Šípek z Týnce nad Sázavou, autor mapy Martin Opekar

Osvobození francouzští rukojmí společně s Čechy v Týnci nad Sázavou 10. května 1945. Zachycení jsou právě ve chvíli, kdy do Týnce přijíždělo první auto s rudoarmějci

Věznění káránci tábora

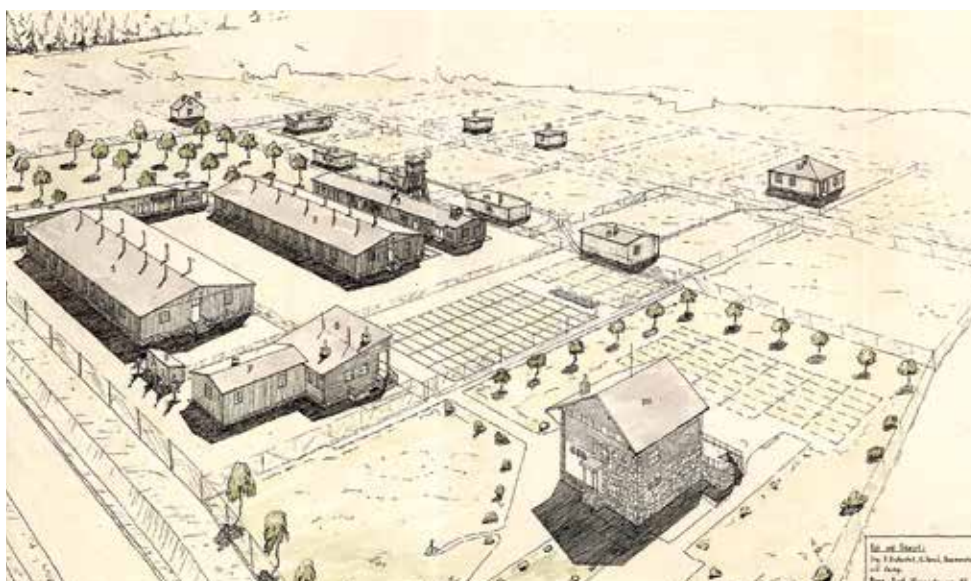
Táborová úřadovna

Dům velitele

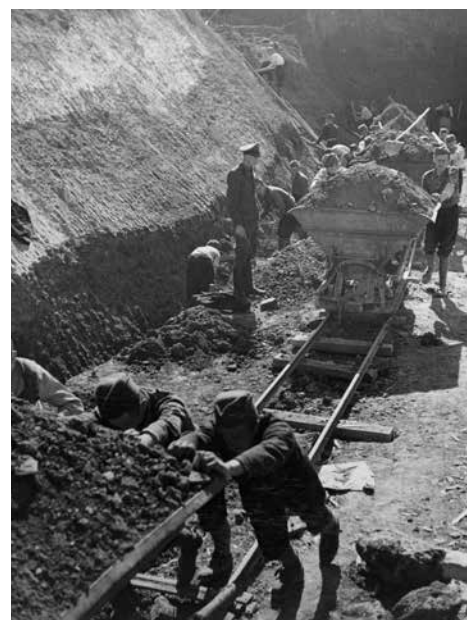
Práce káránců s minimem techniky

Pracovně-výchovný tábor Hradištko

Pracovně-výchovný tábor Břežany

Káránci tlačí naložené vozíky